

REFLEXIVITA V ÚZEMÍ: OD ELEMENTÁRNÍHO URBANISMU K VĚTŠÍ UDRŽITELNOSTI

TERRITORIAL REFLEXIVITY: FROM ELEMENTARY URBANISM TOWARDS GREATER SUSTAINABILITY

Pavel, Holubec¹

Abstract

Territory is a concept that needs deeper theoretical development. Here is taken as an entanglement of physical and social reality and rather close to the meaning of the human ecological niche. Territorial reflexivity is a concept developed from Beck's reflexive modernity and applied to the territorial issues (e.g. urban planning, city-building, land-use, nature preservation, landscape planning). Later on is introduced and critically discussed the approach by Roman Koucky towards territorial planning in Czechia, spelled in his book *Elementary Urbanism*. Some of his key proposals are developed further, especially the concept of 'First line' dividing urban areas from the landscape and the radical simplification of the planning process.

It is proposed to split the territory (territorial plans, masterplans) into differently managed and scaled 1) urban plans, 2) landscape plans and 3) plans of preserved territories. This is seen as a way towards decreasing the ecological footprint of modern cities as well as towards tackling the unsustainable land-use patterns. Key planning issue is the delimitation and negotiation of borders, especially the borders of different plans. It is also proposed to monitor the aggregate environmental indicators and material flows between the three types of territories in order to put the management of these territories on a sustainable track.

Keywords

Territory, urban planning, elementary urbanism, landscape plan, borders, boundaries, identity, limits.

ÚVOD: UJASNĚNÍ KONCEPCÍ A POJMŮ

Nežli začneme mluvit o městech a o krajině, ujasněme si některé základní pojmy, které budeme v textu používat, stejně jako je zasaďme do relevantních „širších vztahů“. V jejich světle se poté budeme věnovat územnímu plánování v Česku a návrhům na jeho, mnohdy potenciálně dalekosáhlé, změny. Výchozím bodem v těchto úvahách ve druhé polovině článku nám bude *Elementární urbanismus* Romana Kouckého [1].

1 Území

Základním pojmem je *území*, které chápeme jako část vzájemně provázané materiální a sociální reality. Území je vždy specifické, ovlivněné geografickými podmínkami (terén, klima, minerální a energetické zdroje), geopolitickými okolnostmi, ale i historickým vývojem společnosti, která dané území obývá či využívá (její sebepochopení, ale i to, jak je vnímání ostatními sociálními skupinami). Území je vždy vytvořené, je to sociální konstrukce, silně podporovaná přizpůsobením materiální reality (výstavba měst a infrastruktury, která zajišťuje jejich existenci; způsoby využití území).

S pojmem území úzce souvisí pojmy *hranice* a *identita*. Identita území je nerozlučně spojená s vymezováním hranic a tedy i rozsahu onoho konkrétního území. Identita je pojmenování daného, tj. hranicemi vymezeného, území. Hranice oddělují vnitřek, tedy *charakter* území, od vnějšku, tedy od toho, co už do daného území a do jeho identity, nespadá. Takovýto pojem území, s charakteristickou identitou a vymezenými hranicemi, implikuje mnohost a různost, tedy to, že vždy existují další území, s jiným charakterem, označené jinak a s jinak vymezenými hranicemi.

Pojmem, který označuje všechna území, která je možné navštívit či využívat, je *svět*. Svět je tak souhrnem dostupných území. I svět je ale pouhou podmnožinou pojmu *vesmír* (či *universum*), jež

¹ Pavel Holubec, Ing., ČVUT v Praze, fakulta stavební, Katedra Urbanismu a územního plánování, Thákurova 7, 166 29 Praha 6, pavelholubec@centrum.cz

označuje vše, co existuje. Vesmír už z této definice obsahuje jak území dosud neobjevená (neznámá), ale i území objevená, ale nedostupná. Objevená území existují jako potenciálně dostupná území (např. Venuše, či dno Mariánského příkopu), což je odlišuje od jiných světů (třeba Středozemě či Fomalhautu-b), které jsou nedostupné – není znám žádný způsob, jak je navštívit a alespoň tak jejich existenci potvrdit (ať už proto, že jde o fiktivní svět, či o planetu z jiné než sluneční soustavy).

Leč zpátky k pojmu území a k tomu, proč ho chápeme právě takto. Jde nám totiž o pochopení vztahu lidské společnosti k životnímu prostředí. A důvodem je to, že tento vztah je často označován jako dlouhodobě neudržitelný. Pojem území je proto vymezen tak trochu jako *ekologická nika* příslušné lidské společnosti. Svět je tedy „územím rozšíření“ živočišného druhu *homo sapiens sapiens*. Nějaké území je ekologickou nikou nějaké lidské skupiny/společnosti. A tato společnost si svoje území brání vůči ostatním skupinám. Jelikož vymezení lidských společností je problematické, je problematické i vymezení území. Vstupují do toho mnohonásobné a proměnlivé identity, díky nimž existují mnohočetné hranice a rozličná území, která nějakým způsobem každý považuje za své. Například osobním územím je dům a zahrada v soukromém vlastnictví, jejich majitel však může za své považovat i město, v němž bydlí, ale také rodnou ves a chatu v horách, kam několikrát ročně jezdí, či zemi a město, z něhož pochází jeho příbuzní. Navíc obvykle cítí příslušnost k zemi, jejímž je obyvatelem, ale i ke kulturnímu či civilizačnímu okruhu, jehož je součástí. I tak se ale nemusí identifikovat s reprezentanty státního útvaru jehož je součástí, ale třeba se zemi svého oblíbeného literárního hrdiny, která shodou okolností leží na druhém konci světa, anebo jde o zemi čistě fiktivní.

Identita zakládá a vymezuje *území*. Je to ale vztah sociální i materiální. V moderní době je stále obtížnější vymezovat *území* tak, že začneme kreslit čáry na mapě zemského povrchu. Sociální a politické identity nestačí, neboť jsou tu i materiální toky, které *naše* území vyživují: voda, potraviny, energie, zboží. Územím tak už zdaleka není jenom parcela a národní stát, ale i to, co je schováno za pojmem *ekologická stopa*. Územím už není jenom zemský povrch, ale i práva na těžbu nerostů, využívání elektromagnetických frekvencí, či jména internetových domén. Cokoli může daná společnost využít se tak stává jejím potenciálním územím. Mapy moderního světa kreslí stále méně geografů, ale o to více politiků, manažerů, právníků, mediálních celebrit a IT specialistů. Nová území už neobjevují cestovatelé, nýbrž vědci a spekulanti.

2 Modernita, město, rozvoj

Města byla od dávná *ohnisky* [2] civilizace [3]. *A síť globálních metropolí* [4] je ohniskem dnešního moderního, globálně provázaného, světa. *Urbanizace* je procesem provázání města jakožto ohniska civilizace do svého území/zázemí. *Kolonizace* je procesem, při němž jsou z *metropole* (tj. *materšského města*, či země – čili z ohniska dané civilizace) zakládána nová území, která metropole podporuje za účelem vlastního budoucího užitku. *Globalizace* je procesem stále intenzivnějšího vzájemného provázání jednotlivých prostorově i sociálně vzdálených území do jediného celku. Zatímco procesy urbanizace a kolonizace jsou značně centralizované, či monocentrické, proces globalizace znamená spíše vzájemné provázání dříve nezávislých, anebo třeba na nějakém centru závislých, ohnisek, konsolidaci celého urbánního systému, světo-systému [5], světa.

Moderní světo-systém se prvně zkonsolidoval v Evropě, a to vestfálským mírem z roku 1648, kterým byla ukončena třicetiletá válka a ustaven koncept suverénních států s jasně definovaným územím, obyvatelstvem, vládou a schopností vstupovat do vztahů s dalšími suverénními státy [6]. Takto politicky vymezený pojem území na dlouhou dobu zastřešil a zakryl onu sociální část námi výše vymezeného pojmu *území*: cokoli sociálního bylo nějak vztaženo ke státu, či státem zprostředkováno a posvěceno. Stát velmi výrazně intervenoval i do materiální podoby území, leč už nikoli tak suverénně. Suverenita státu v uspořádávání rámce sociálních vztahů byla mnohem větší než v uspořádávání konkrétní podoby území – v čemž měli velkou samostatnost jednotliví státem definovaní aktéři (obce, firmy, státní instituce, soukromí vlastníci). V průběhu historie moc moderního státu sílila, ale současně docházelo k jeho vnitřní proměně: v roli suveréna panovníka nahradil lid a jeho zástupci. Stát se (alespoň v části světa) proměnil z nástroje ovládnutí lidu a území panovníkem a pány v prostředníka, jehož pomocí lid skrze své zástupce vládne sám sobě. Centralizace a koncentrace moci v rukou suveréna vedla k jeho revolučnímu sesazení. Moc však zůstala i nadále soustředěná do společenské

struktury a pravidel procesu změny (zákonných i zvykových). Tato *společenská infrastruktura* se v moderní době stále více materializuje v konkrétní struktuře a charakteru území [7].

Struktura a charakter moderního města odpovídá struktuře a charakteru modernity. Moderní město totiž *je* vtělená modernita (anebo na to alespoň aspiruje). To, co je v ní stálé, je struktura a charakter procesu modernity (ve stručnosti: materializace, změna a růst [8]). *Rozvoj* je jedním z klíčových pojmů, implikujících právě tyto tři charakteristické znaky modernity. Jako čtvrtý znak lze přidat *prázdnotu*. Modernita je prázdnotou strukturou, jež však velice intenzivně vybízí k zaplnění předdefinovaných pozic. *Území* modernita pojímá jako jakousi *tabula rasa*, jako prázdny prostor, vybízející k zaplnění, či k zastavění. To se projevuje i v rozlišení na *město* a *krajinu*, pojatou jako „dosud nezastavěné území“.

Město je ztotožněno s moderní civilizací a příroda/krajina je to, kam dosud tato civilizace nedorazila. Leč modernita nespočívá v ničem stálém. Bytostně moderní je právě proces změny, materializace a růstu: jedním slovem rozvoj. To, co se nerozvíjí, je totiž mrtvé, stagnující, zpátečnické, neproduktivní a mimo. Kdežto rozvoj, změna, reforma a revoluce – ty jsou dobré a žádoucí.

V tomto pojmovém schématu je velice těžké hájit to, co jest, co se příliš nemění a co tu bylo již před příchodem modernity, ale stejné je to i se staršími produkty modernity. Bránit přírodu a krajinu proti rozvoji se tak zdá být předem prohraným bojem. Takticky sice lze apelovat na hodnoty, limity, diverzitu, udržitelnost či rozum, ale i tak mi to připadá jen jako odsouvání a oddalování „nevyhnutelného“: moderní rozvoj prostě přijde a spasí i toho, kdo se tomuto „nekonečnému dobru“ zuby nehty brání.

3 Krize modernity a druhá, reflexivní modernita

Gilbert Rist, profesor v oboru rozvojových studií a po mnoho let vůdčí švýcarská osobnost, zabývající se rozvojem, definuje tento pojem takto:

„*Rozvoj* sestává ze sady praktik, jevících se občas jako vzájemně rozporné, které vyžadují – pro reprodukci společnosti – všeobecnou transformaci a destrukci přírodního prostředí a sociálních vztahů. Jeho cílem je zvýšení produkce komodit (zboží a služeb), poháněné prostřednictvím směny k uspokojení efektivní poptávky.“

„Po zhruba dvě století, jak jsme viděli v širokém náčrtu, vedl charakteristický proces jednu část světa po cestě *rozvoje*. Během posledních padesáti let se tento proces snažil zachovat svůj postup tím, že do toho zapojil zbytek lidstva. Výše uvedená definice má tu výhodu, že popisuje historický fenomén, syntetizuje to, co spojuje množství rozličných praktik, a zároveň ukazuje, jak obtížné jiné formy společenské organizace přežívají na okrajích dominantního systému.“ [9]

Toto vymezení pojmu rozvoj ukazuje na velice instrumentální pojetí všeho, co se moderní společnosti jeví jako vnější (např. příroda, nemoderní sociální vztahy), ale též na neustávající snahu ono vnější pohltnout, přeměnit, rozložit, omezit, ostrakizovat či alespoň zneviditelnit. Směrem dovnitř pak rozvojový diskurz implikuje neustávající soutěž, dohánění a předbírání druhých – to je ona neoliberální mantra konkurenceschopnosti a ekonomického růstu. Když se přitom mluví o rozvoji a změně, v zásadě nikdy nejde o změnu autoritativně udržovaných pravidel a strukturních rámců, jde jen o jiné obsazení oněch předdefinovaných pozic (výměna lidí a stran u moci, obsazení trhů jinou korporací, jiné rozdělení nákladů a zisků).

S ohledem na to, jaké stavby jsou pro současnou fázi modernity typické (dopravní infrastruktura, mrakodrapy, na automobilech závislé suburbie), lze říci, že moderní lidské společnosti tím, že si betonují a asfaltují území, si zabetonovávají i budoucnost: jsou to budoucí generace, které v takovémto území, postiženém důsledky rozvoje, budou muset žít. Díky globalizaci rozvoje ve druhé půli 20. století bylo prakticky celé lidstvo zataženo do celosvětového rozvojového projektu, jehož akcionáři si zvýšili po rozpadu jeho sovětské alternativy rating a mohli ještě skoro dvě desetiletí přivírat oči nad neblahými a nechtěnými důsledky takového rozvoje a bagatelizovat kritiky.

Zatímco finančníci i v době ekonomické krize přesouvají své žetony rychlostí blesku po celé zeměkouli a děsí se toho, aby jim v ruce nezůstal jeden z mnoha černých Petrů či falešných karet, masmédiá mají stále větší problém se zakrýváním skutečného stavu věcí. V *informačním věku* [10] totiž vědomosti, i přes veškerou snahu tyto toky řídit, proudí mnoha nekontrolovanými kanály a

směry. Problémy odsunuté na okraj zájmu a exportované mimo dosah kritické veřejnosti vyhřejou na těch nejnečekanějších místech: arabské revolty v severní Africe a na blízkém východě, masové protivládní protesty na různých místech Evropy, exploze ropné plošiny Deepwater Horizon, či katastrofa jaderné elektrárny Fukušima – jsou jen nejčerstvější a nejviditelnější příklady nezvladatelných důsledků modernity, mnohdy dokonce v samém jádru světového systému. Takovéto události velice dobře ilustrují koncepty *rizikové společnosti* a *druhé modernity* Ulricha Becka [11], které vyúsťují v koncept *reflexivní modernizace*.

Ona *reflexivita* znamená především kritické přehodnocení vlastních východisek a (leckdy domnělých) jistot a fakt ve světle nečekaných důsledků a nezvladatelných rizik. Jde o aplikaci vědy na vědu samotnou, reformu a reorganizaci společenských institucí, a dodejme, že snad i přestavbu měst a reorganizaci území namísto expanze. V individuálnější rovině jde o rozhodné NE určitým praktikám, které znamená „tak na tomto se podílet nebudu“ (např. nejruznější formy pasivního odporu, bojkot určitých výrobků a služeb, fair trade, dobrovolná skromnost). Součástí onoho reflexivního pojetí modernity je i vědomí, že „není žádné smysluplné vně systému“, že problémy již není možné bez následků exportovat, nýbrž je nutné je řešit, že ne každá změna, inovace či technologie znamená zlepšení (princip předběžné opatrnosti) a že jakákoli změna může přijít jedině zevnitř společnosti a začíná u mě samotného.

O URBANISMU A ÚZEMNÍM PLÁNOVÁNÍ V ČESKU

4 Reflexivita v území a krize české společnosti

Nyní lehce opusťme obecné pojmy, které však významným způsobem rámuji další diskusi, a přikročíme k něčemu konkrétnějšímu, totiž k reflexivitě v území a k procesu územního plánování v Česku.

Jestliže klasickou (první) modernitu lze poměrně dobře charakterizovat jako kontinuální proces, jehož archetypem je výrobní linka, pro reflexivní (druhou) modernitu se jeví jako přiléhavější obraz procesu místně i časově přerušovaného: delší období reflexe, zkoumání, analyzování a hodnocení jsou střídány obdobími intenzivní aktivity, která se přitom odehrává na rozdílných leč k danému účelu velice vhodných místech. Jestliže v klasické moderně ještě bylo možné zaujmout nějakou privilegovanou, univerzální a objektivní pozici a z ní celek moderního světa nahlížet, reflexivní moderna toto vnímá jako pouhou iluzi objektivity: realitu totiž pojímá tak, že se odhaluje v perspektivách, že realita je sice jedna, ale nikdy ji nepostihneme v její celkovosti. Možné jsou pouze různé, obvykle vzájemně ne zcela redukovatelné a smířitelné, perspektivy, o nichž je třeba diskutovat a vyjednávat. Reflexivní modernita tak hluboce přijímá a hájí diverzitu, autonomii, kritický rozum a je založena na komunikativním jednání. Zatímco výrazem klasické modernity v území je monokultura, uniformita a pravouhlá síť, výrazem reflexivní modernity je diverzita, překvapení, kontrast.

Východisko z krize klasické modernity tak spatřujeme v posunu k reflexivitě. V území, jeho pojmání, využívání, obhospodařování i plánování to znamená především ústup od direktivního, ale i od *laissez-faire* přístupu a příklon ke komunikativnímu, či participativnímu vyjednávání a plánování.

V Českém kontextu to ale znamená především zasazení se o proměnu společenských praktik, které se v současné době vyznačují především nekomunikativností (což dobře ilustruje politická scéna), úzce sektorovými přístupy (na úrovni státní správy a samosprávy, ale též v akademické sféře i praxi v území) a pokračováním v neudržitelných trendech i přes to, že na různých úrovních jsou hodnoceny velice kriticky (rozšiřování zastavěného území i přes to, že ve městech existují rozsáhlé areály brownfields, státní podpora na zdroje a energii náročného automobilismu a suburbanizace, zvyšující se polarizace a segregace společnosti, která je stále více patrná i ve struktuře území – vznikají jak ohrazené komunity bohatých, tak lokality vyloučené). Tyto jevy svědčí o tom, že česká společnost je vskutku v krizi, jejíž součástí je i značné zmatení pojmů – zřejmě jeden z důsledků nekomunikativnosti.

Otázka zní, zda lze tuto krizi překonat intervencemi v území, ve městech a v krajině? Opatrná odpověď zní, že sice ne jen tak, ale že i změny v uspořádání území a v procesu, jímž se tak děje, mají šanci k překonání krize přispět. Silně pocíťovaná krize je totiž indikátorem i impulsem – indikuje proměňující se povědomí a může být impulsem k tolik potřebným změnám. A také je někde třeba začít.

5 Elementární urbanismus Romana Kouckého: jeho obhajoba i kritika

S kritikou územního plánování v ČR i s konkrétními a systematickými návrhy změn, tj. s reflexí územního plánování, přišel Roman Koucký v *Elementárním urbanismu* [1]. Jeho přístup považuji za správný. Po krátkém představení Kouckého konceptů přistoupím k jejich kritice (jeho pojetí územního plánování považuji za příliš město-centrické), ale i k dalšímu promýšlení jeho návrhů.

Souhlasím s tím, že základním regulativem v území je a má být tzv. *První čára*: hranice města a krajiny (hranice zastavitelného území). Mám však jiný názor na to, co a jak se má dít uvnitř a vně této hranice. Uvnitř, tedy ve městě, to je pole působnosti urbanistů, sociologů, architektů, zkrátka všech profesí, co mají co do činění s městy a lidskou společností. Nepominutelná je i účast nejširší veřejnosti. Město je (a v budoucnu bude ještě více) životním prostředím člověka. Město je výrazem svobody i řádu, je tělem lidské společnosti, materiálním rámcem našich životů, ale i žitou a neustále se rozvíjející a přetvářenou představou.

Uvnitř města, v území vymezeném První čarou, se uplatňuje všechno to, o čem píše Roman Koucký: *barvy* – určující charakter a maximální zátěž lokality, *Druhá čára* – vymežující veřejný prostor a definující tak zastavitelné lokality, rozdělení území na *stabilizované*, *transformační* a *rozvojové* lokality – což podporuje recyklaci urbanizovaného území [12], vymezení infrastrukturních koridorů v plochách veřejných prostranství a stanovení priority postupných kroků s ohledem na dostupné ekonomické zdroje.

Kouckého pojetí veřejného prostoru je v souladu s Castellsovou tezí, že „město je komunikační systém“ [10, p. XXXI] a že struktura veřejných prostranství, topologie a charakter linií (ulic) a uzlových bodů (náměstí, parků, veřejných budov) spoluurčuje a vyjadřuje i strukturu společnosti. Oním základním tokem ve městě jsou přeci lidé, komunikující spolu navzájem a schopní přepravovat materiál, zboží i myšlenky. Dopravní a technické sítě tuto činnost především usnadňují a zefektivňují, leč leckdy za cenu fragmentace společnosti a omezení mezilidské komunikace. Toto kritérium je nutné do plánování a přestaveb veřejných prostranství v čase reflexivní modernity přidat: rychlost brzdí komunikaci a čas je nástrojem nadvlády, a proto, pokud mají být prostranství ve městě opravdu veřejná, uzpůsobená pro intenzivní mezilidskou a společenskou komunikaci a pokud má být společnost rovnoprávná, je třeba se věnovat rychlosti i objemu nejrůznějších toků (informací, zboží) – jež zásadním způsobem určují charakter veřejných prostranství a sousedících urbanizovaných ploch. V tomto bodě cítím, že Koucký příliš moc prosazuje individuální svobodu těch, kteří ve společnosti aktuálně disponují zdroji potřebnými k výstavbě a přeměně území – a to i na úkor svobody ostatních, či na úkor životního prostředí.

Ale stručně řečeno, i přes dílčí výhrady a upřesnění plně souhlasím s tím, aby se uvnitř První čáry začal uplatňovat Kouckého elementární urbanismus. Jeho jednoduchost a logické návaznosti velice napomáhají komunikaci. Jedině tak je možné o městě, jeho charakteru i struktuře, vyjednávat, rozhodovat participativně – a tím započít i tolik potřebnou společenskou reflexi. Jednoduše pochopitelné a logicky provázané koncepty jsou základ. Reflexi je třeba začít u slov a pojmů, neboť vyjednat jejich obsah je prvním předpokladem společenské komunikace. Obdobně v území, tam je třeba nejprve vyjednat základní hranici – První čáru – která vymezí území, řešené v samostatných *urbanistických plánech*. Záměrně nechci říkat v územních plánech, neboť předmětem urbanistických plánů je jen část území: jeho vnitřek. Vyjednání První čáry zároveň vyřeší problém správních hranic, tj. toho, když zastavěné území překračuje hranice katastrů, obcí, krajů a je tedy předmětem řešení několika, leckdy rozdílně strukturovaných územních plánů, či zásad rozvoje.

A nyní ke krajině, k tomu, co se odehrává vně První čáry. Logika této části území je jiná. Jestliže město je životním prostředím člověka, územím, kde je člověk svým vlastním pánem, a je tedy místem, uzpůsobeným jeho potřebám i touhám, tak krajinu člověk sice využívá, ale i tak je primárně životním prostředím všech ostatních živých tvorů. V krajině jsou lidská rozhodnutí vždy mnohem více omezena a za to, co si odtud jako lidstvo do svých měst bereme, je třeba zaplatit. A měnou nejsou peníze, ale třeba vyhlídky do budoucna, stav životního prostředí, četnost a rozsah přírodních pohrom, duševní stav lidské populace, či množství environmentálních uprchlíků ve městech. A co víc, přírodě (kterou se však zdráhám takto zosobňovat) je jedno, kdo účet zaplatí, nehledá viníky, prostě to lidstvu strhne z účtu. Fyzikální zákony zachování nelze obejít, ani se s nimi soudit. Pokud se lidstvo příliš u přírody zadluží, je rozumné očekávat, že jednoho dne prostě za někým přijde zubatá a kosatá.

První čára by se proto měla stát i jakousi systémovou hranicí, kde lze počítat vstupy a výstupy: kolik surovin a energie do měst proudí a kolik odpadů města vypouští. Eko-stopa je sice hrubý nástroj, ale pro základní představu o velikosti účtu lidstva u přírody stačí. Dnes již lze, alespoň přibližně, spočítat produktivitu lidmi využívaných ekosystémů a zachytit vývojové trendy (rychlost vyčerpávání minerálních zdrojů, degradaci zemědělské půdy či množství ryb v mořích). Co však neznáme, je reakce ekosystémů na dlouhodobé, a postupné tlaky, či na manipulace se základními elementy života a hmoty: např. povede zvyšování koncentrace CO₂ v atmosféře ke klimatickým změnám? Způsobí něco úbytek biodiverzity? Lze beztržně manipulovat s geny či termonukleární fúzí? Jinak řečeno, dnes jsou mnohem důležitější systémové limity a obtížně kalkulovatelná rizika. Je třeba sledovat součty a podle toho regulovat využití krajiny a energeticko-materiálové toky, které vyživují města. Například podíl ploch zpevněných ku ekologicky stabilním, množství vody v krajině, odnos půdy erozí, exhalace skleníkových plynů. Takovéto indikátory je třeba vzít v potaz při vyjednávání o využití krajiny. Zde proti sobě nestojí různé lidské zájmy a skupiny jako ve městě, ale zájmy lidské společnosti a ne zcela pochopené limity a omezení, které interpretují ti, kteří tyto jevy dlouhodobě studují. Vědci a odborníci, zapojení do tohoto vyjednávání, by měli být schopni specifikovat jak dopady konkrétních záměrů a známá rizika ale předesíť i to, co neznáme. Ačkoli EIA a SEA jsou krokem správným směrem, pro udržitelné využívání krajiny se stále zdají být nedostatečné.

Jestliže v *urbanistickém plánu* vystačíme se dvěma čarami, v *krajinném plánu* také. Ona Třetí čára (aby se to nepletlo) stanoví hranice lidmi využívaného území, řekne „sem už člověče raději nechod“. Za touto čarou budou všechna ta zvláště chránění území přírody (přírodní památky a rezervace, první a druhé zóny národních parků a CHKO, biocentra ÚSES), centra biodiverzity – záruka nerušeného přírodního vývoje a zároveň jakási protiváha požadavkům měst ve výpočtu limitů a toků. Turisty je do těchto území možné pouštět, ale jen v omezené míře a pod podmínkou dodržování pravidel (jako např. v národních parcích). Teprve po vymezení této čáry získáme volnou krajinu – území mezi První a Třetí čarou. O využití tohoto území by měli vyjednávat např. zemědělci, lesníci, ekologové, inženýři, krajinní architekti a zástupci občanské společnosti. Laťku pro účast na těchto jednáních je třeba trochu zvednout, protože krajina není prostorem naprosté lidské svobody. Neuvážené zásahy ve výsledku zaplatí nejen ti, kteří je způsobili.

Dalším důvodem pro oddělení urbanistických a krajinných plánů je jejich rozdílné měřítko. Zatímco *urbanistický plán* typicky řeší město, vesnici, metropoli, čili prostorově a funkčně poměrně dobře vymezitelné celky, na jejichž základě jsou v ČR historicky vymezeny i administrativní hranice (a tedy v současnosti i územní hranice – hranice územních plánů či krajů), tak na druhé straně uspořádání krajiny, vodní režim či ekologickou stabilitu území je mnohem smysluplnější řešit v měřítku regionu, oblasti, rozvodí, geomorfologických celků atp. – což by měly respektovat i hranice *krajinných plánů*. Vymezení hranic různých *územních plánů* (čili jednotlivých plánů urbanistických, krajinných či přírodních) je tou první a zřejmě i nejdůležitější územně-plánovací úlohou. Hranice přeci definují celky a působí na jejich vnitřní strukturu i charakter. To je evidentně i Kouckého poselstvím: První čára má určit hranice města především proto, aby došlo k jeho intenzivní přestavbě, k vnitřnímu rozvoji, k nalezení či vytvoření jeho smyslu, charakteru a identity, ale také, a na to nesmíme zapomínat, aby byla zastavena nesmyslná expanze zástavby do krajiny, z níž profitují pouze pozemkoví spekulanti. Smyslem hranice je přeci to, že něco vymezuje, limituje a odděluje.

ZÁVĚR: ZAČ V ÚZEMÍ BOJOVAT

6 Konfliktní povaha území

Ty důležité hranice, to jsou hranice jinakosti, systémové hranice, hranice, za nimiž začínají platit jiná pravidla či zákony. Vymezení území velice často znamená *vybojování* určité hranice. Jen tak bude totiž takováto hranice respektována. Je to slyšet i ve slově *teritorium* (obdoba českého *území*), jehož latinská etymologie nám říká, že jde o „oblast pod jurisdikcí města, státu, atd.“, přičemž *territory* pochází z *terra*, tj. „země, půda“, ale *teritorium* souvisí i s latinským slovem *terrere* – „děsit, zastrašit, odradit“. Takže *teritorium* je „místem, kam jsou lidé varováni vstupovat“ [13]. Překročení hranice je možné, ale jen pod hrozbou sankcí či dalších následků.

Území je sociální konstrukce a důležitý způsob jeho konstruování je právě proces územního plánování, opírající se o zákonné postupy a sankce (tj. o „zastrašení“ státní mocí). Dřívější krvavé boje

o vymezení území byly sice v moderních suverénních státech usměrněny a nahrazeny moderovaným vyjednávacím a plánovacím procesem, leč je třeba si uvědomit, že v jádru tohoto procesu je konflikt a že výsledná hranice je obvykle dohodnuta také jako určitá rovnováha sil. Pravidla územně-plánovacího procesu určují, jaké prostředky je možné v tomto konfliktu použít bez toho, aby byla povolána větší (obvykle policejní či vojenská) moc a konflikt tím byl vystupňován na vyšší úroveň či rozšířen do dalších oblastí. Tato konfliktní povaha procesu územního plánování se ukazuje například při protestech, soudních přích, blokáдах či demonstracích proti nejrůznějším záměrům (na výstavbu dálnic, fabrik, dolů či třeba proti změně legislativy) a ve vyhocené podobě to lze sledovat i např. v Izraelsko-Palestinském konfliktu, kdy jde doslova o každý hektar při rozšiřování Jeruzaléma a při výstavbě židovských osad, což má leckdy široké geopolitické dopady, a hranici obou území se při tom pokouší ustanovit betonová i informační zeď.

Příklad současného Jeruzaléma odhaluje leccos o provázanosti sociálních a materiálních aspektů v území. Bojuje se zde jak o hranice v mapě i o jejich konkrétní podobu ve městě, bojuje se o zdroje (vodu, půdu, přístup k moři), ale bojuje se i o identitu zúčastněných stran, o interpretaci historie a o budoucnost celého širšího blízkovýchodního regionu. Jestliže Jeruzalém ukazuje, kam až mohou územní spory dospět, je úkolem pro územní plánování, jeho teoretiky, praktiky i politiky, zasadit se o to, aby bylo možné takovýmto konfliktům předcházet, anebo je alespoň lidsky přijatelným způsobem řešit. V tom lze spatřovat reflexivitu druhé moderny: poučit se z cizích (a když to nejde, tak alespoň z vlastních) chyb. Udělat onen myšlenkový skok do neznáma a když se ukazuje, že „takto to prostě dál nejde“, tak pojmut celou věc z úplně odlišné perspektivy, začít s elementárními pojmy a pokusit se dobrat nových řešení, ale i struktur a postupů, skrze něž se k nim dobrat.

7 Navržené intervence do procesu územního plánování

V článku byla diskutována celá řada témat, od obecných úvah o obsahu pojmů a směřování procesu modernity, po konkrétní návrhy na změnu procesu územního plánování v Česku. Na závěr proto vyzdvihněme a do širší diskuse předložme tři vzájemně provázané a konkrétní návrhy na (poměrně radikální a dalekosáhlé) změny v procesu územního plánování a do struktury i podoby územních plánů.

1 – Vyjednat a vymežit tzv. První čáru v území, oddělující město (zastavěné + zastavitelné plochy) od krajiny. Tato čára se stane závazným a dlouhodobě stabilizovaným limitem. Během vyjednávání této čáry je třeba přehodnotit účelnost vymezení stávajících zastavitelných ploch, zvláště s ohledem na existenci vnitřních rezerv v území (brownfieldy, podvyužitá území v urbanisticky hodnotných polohách atd.). Není totiž větším plýtváním půdou, než zastavovat nové plochy, zatímco uvnitř urbanizovaného území rozsáhlá území chátrají, jsou na hranici životnosti a vhodná k přestavbě.

2 – Oddělit *urbanistické plány* od *krajinných plánů* a od *přírodních území*. Po vymezení První čáry začít odděleně řešit její vnitřek (města) a vnějšek (krajinu). S ohledem na funkční provázanost vymežit celky, které budou řešeny v rámci jednoho urbanistického plánu – může jít buď o více obcí v aglomeraci, anebo i o rozdělení rozsáhlých urbanizovaných území do menších, odděleně řešitelných celků.

V krajině vymežit tzv. Třetí čáru, oddělující lidmi hojně využívanou krajinu od chráněných přírodních území (základem by měly být současné národní parky, CHKO, přírodní rezervace, biocentra ÚSES, vojenské újezdy apod.) se zvláštním ochranným režimem. Volnou krajinu – tj. území mezi urbanizovaným (resp. urbanizovatelným) a chráněným územím rozdělit do celků, které budou dále řešeny v *krajinných plánech*. Rozsah těchto plánů stanovit nikoli na základě administrativního rozdělení státu, ale s ohledem na geo-environmentální podmínky a s ohledem na strukturu venkovského osídlení.

Pojmy *město* a *venkov* by tak znovu nabyly na významu, neboť malá venkovská sídla a samoty by byla přiřazena (jako lokality s vlastním regulačním plánem) buď pod nějaký urbanistický plán (tj. k městu, s nímž funkčně souvisí, či k němuž se díky jeho identitě hlásí), anebo pod nějaký krajinný plán. *Města* a k nim přiřazená sídla by se tak identifikovala především s urbanizovaným územím, s touto zkonstruovanou identitou, s civilizací a svobodou, zatímco *venkovská* identita by byla mnohem více založená na vztahu ke krajině, k přírodě a na respektu k životnímu prostředí ale i k pravidlům a omezením, které je třeba, s ohledem na imperativ udržitelnosti, v krajině dodržovat.

3 – Sledovat nejrůznější environmentální ukazatele a toky mezi jednotlivými výše vymezenými územími a na základě jejich vyhodnocení vyhlášovat a vyjednávat agregátní limity, doporučení či politiky pro dané území. Možnosti monitorování všech možných indikátorů a toků stále vzrůstají, leč pokud se toto povědomí o realitě a o možných hrozbách nepřetaví v nějaká regulační opatření a akce, jsou veškerá ta data použitelná pouze pro vědecké účely a jejich praktický potenciál pro změnu sociálních praktik k lepšímu je vyplýván.

Literatura

- [1] KOUCKÝ, Roman. *Elementární urbanismus*. Zlatý řez. 2006. ISBN 80-902810-7-9.
- [2] NORBERG-SCHULZ, Christian. *Génius loci, k fenomenologii architektury*. Odeon. 1994. ISBN 80-207-0241-5.
- [3] TAYLOR, Peter. J. *Extraordinary Cities II: Early 'City-ness' and the Invention of States*. GaWC. Online (2011-08-15): <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb360.html>
- [4] HOLUBEC, Pavel. Globální metropole jakožto prostorové vyjádření procesu modernity, in: *Člověk, stavba, územní plánování 4*. ČVUT v Praze. 2010. ISBN 978-80-01-04538-1.
- [5] WALLERSTEIN, Immanuel. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press: Durham and London. 2004. ISBN 0-8223-3431-9.
- [6] Sovereign state. *Wikipedia, the free encyclopedia*. Online (2011-08-15): http://en.wikipedia.org/wiki/Sovereign_state
- [7] HOLUBEC, Pavel. The Process of Modernity and its Materialization in Spatial Structure of Territory. In: *Workshop W2-2010*. ČVUT v Praze. 2010. 8. ISBN 978-80-01-04675-3.
- [8] HOLUBEC, Pavel. The Rise of Global Metropolises. In: *Construction on brownfields*. Praha: Czech Technical University in Prague. 2011. ISBN 978-80-01-04732-3.
- [9] RIST, Gilbert. *The History of Development, From Western Origin to Global Faith*. 3rd edition. London & New York: Zed books. 2008. ISBN 978-1-84813-188-0. p.13, p.18.
- [10] CASTELLS, Manuel. *The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I: The Rise of the Network Society*. 2nd edition. Wiley-Blackwell. 2010. ISBN 978-1-4051-9686-4.
- [11] BECK, Ulrich. *Riziková společnost, na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 2004.
- [12] *Circular Flow Land Use Management (CircUse)*. Online (2011-08-15): <http://www.circuse.eu/>
- [13] Territory. *Online etymology dictionary*. Online (2011-08-15): <http://www.etymonline.com/index.php?search=territory>